

Saulius AMBRAZAS
Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

LIETUVIŲ IR LATVIŲ KALBŲ DAIKTAVARDŽIŲ DARYBOS SVARBIAUSI SKIRTUMAI

Tyrinėdamas lietuvių kalbos daiktavardžių darybos raidą, esu pastebėjęs nemaža struktūrinių skirtumų lietuvių ir latvių kalbų darybos sistemose. Svarbiausias iš jų ir norėčiau šiame straipsnyje trumpai apžvelgti¹. Ypač skiriasi šių kalbų veiksmų, kuopinių pavadinimų ir deminutyvų darybos struktūra.

Pirmiausia į akis krinta tai, kad produktyvieji lietuvių kalbos veiksmų pavadinimai su priesaga **-i-mo-/-i-mo-* turi atitikmenų ne latvių, o tolimesnėse slavų (Liukkonen 1987), albanų (Jokl 1963: 131–133; Desnickaja 1983: 20), hetitų (Laroche 1956; Kronasser 1963: 177–178) kalbose. Latvių, kaip ir prūsų, kalboje tėra tik būdvardžių su šia priesaga, plg. la. dial. *tālīms* ir lie. *tólimas/tólymas* (LVG 332), taip pat pr. *stesmu aucktimm-ien* (den Obersten) III 91₂₅ (SV 47; PKEŽ I 114–116).

Latvių kalboje veiksmų pavadinimai gana plačiai daromi su kita iš **-mo-* kilusia priesaga **-u-mo-* (LVG 333–337; Baltynja 1979: 15–16). Tuo tarpu lietuvių kalboje atitinkamų vedinių su **-umo-* pastebėta vos keliolika, daugiausia senuosiuose raštuose, ypač M. Daukšos Postilėje, plg. lie. *įradumas/inradumas* „paslaugumas, pareiga“ DP 289, 551 ir la. *ieradums* „paprotys, įprotis“ (DaiktvDrR 73–75). Šiaip lietuvių kalboje su priesaga **-umo-* paprastai daromi ypatybių pavadinimai, kurie produktyvūs ir latvių kalboje, plg. lie. *sausūmas* ir la. *sàusums* (LVG 333–334). Tačiau tai irgi – inovacija. XVI–XVII a. lietuviškuose raštuose, ypač pagrįstuose žemaičių bei rytų aukštaičių tarmėmis, ir ypatybių pavadinimų su **-umo-* yra dar palyginti nedaug (DaiktvDrR II 8 tt.).

Kadaise baltų, kaip ir kai kuriose kitose giminiškose kalbose (plg. Hamp 1973; 1983), su priesaga **-mo-*, matyt, buvo daromi tiek būdvardžiai, iš kurių išriedėjo es. laiko neveikiamieji dalyviai, tiek ir abstraktai (veiksmų ir ypatybių pavadinimai). Vėliau, veikiausiai jau formuojantis atskiroms lietuvių ir latvių kalboms, prie **-mo-* prilipus kamiengaliams *i* ar *u*, atsirado naujos priesagos *-imas* ir *-umas*. L. Vabos (1995) pateikti Baltijos finų kalbų baltizmai (plg. estų *põrm* „dulkės, pelenai“ < balt. **berma-* ir lie. *bėrimas*, suomių *tarmo* „energija,

¹ Šiek tiek plačiau apie lietuvių ir latvių kalbų daiktavardžių darybos struktūrą kalbama anglų kalba parašytame straipsnyje, išspausdintame leidinyje „Linguistica Baltica“ (t. 8, 2000, 7–33).

jėga“ < balt. **tarpma-* ir lie. *tarpimas* ir kt.), matyt, rodo, kad lietuvių ir latvių kalbų bendrystės laikais (galbūt dar V–VI a., kai rytų baltų gentys smarkiai pasislinko į šiaurės rytus, į Baltijos finų apgyventas vietas) abstraktai buvo gana dažnai daromi su grynąja priesaga **-mo-*, panašiai kaip ir senosiose slavų kalbose (plg. Liukkonen 1987).

Svarbiausią vaidmenį latvių kalbos veiksmų pavadinimų darybos kategorijoje suvaidino ne priesaga **-mo-*, o kita būdvardinė priesaga **-no-*. Būtent iš pastarosios išriedėjo svarbiausia latvių kalbos veiksmų pavadinimų darybos priemonė *-šana* (< **-s-jo-nā*, pvz.: *būšana* „buvimas“, *miřšana* „mirtis“ ir t. t.) bei taip pat nuo seno dari priesaga *-iens* (< **-ei-no-*, pvz.: *gājiēns* „ėjimas“, *šāviēns* „šovimas“ ir t. t.)².

Šiuo požiūriu latvių kalba artimesnė ne lietuvių, o prūsų kalbai, kur su giminiška priesaga *-sna* (< **-s-nā*) irgi plačiai daromi veiksmų pavadinimai, pvz.: *billisna* „bylojimas, pasakymas“ (Sprūche) III 85₆, *cixtisna* „krikštijimas“ (Taufe) III 59₆ ir t. t. (SV 46–47; Bammesberger 1973: 87–89; Parenti 1998; Schmid 1998: 205–206). Daiktavardėdami priesagos **-no-* būdvardžiai nepadarė žymesnio poveikio lietuvių kalbos veiksmų pavadinimų darybai, išskyrus tik žemaičių tarmę, ypač šiaurinę jos dalį, kur kadaise gyveno kuršiai. Čia produktyvūs veiksmų pavadinimai su priesaga *-s-ena* (DaiktDr 295). Aukštaičių tarmėje šio tipo vedinių yra nedaug, o be to, jie čia yra gavę specialesnę veiksmo būdo reikšmę. Tiesa, pačių priesagų forma la. *-šana*, *-iens*, pr. *-sna*, kuršių *-sena* gerokai skiriasi. Be to, prūsų kalbos veiksmų pavadinimai su *-sna* turi tikslų atitikmenų lietuvių (pvz., *dulksnā*), bet ne latvių kalboje. Latvių kalboje, atrodo, visai nėra ir veiksmų pavadinimų su priesagomis **-nā*, **-e-nā*, **-o-nā* (be determinatyvo **-s-*), kurių pasitaiko lietuvių kalboje (DaiktDrR 58–60) ir kai kuriose kitose giminiškose kalbose. Ypač senas yra vedinys *kāina*, plg. sl. **cěna* „kaina“, av. *kaēnā* „kerštas, bausmė, atpildas“, gr. *ποινή* „kraujo kerštas; bauda už nužudymą“ (LEW 202; Skardžius 1998: 595; Ind. 809). Jo galimas atitikmuo latvių kalboje *ciens* „pagarba, orumas, dėmesys“ dėl šaknies vokalizmo nėra visai aiškus (ME I 394–395).

Taigi šiuo atveju galima kalbėti tik apie bendrą latvių, prūsų bei kuršių kalbų tendenciją veiksmų pavadinimų daryboje plačiau panaudoti būdvardinę priesagą **-no-/nā*. Tačiau atskirose minėtose kalbose ši tendencija buvo realizuota iš pastarosios išriedėjusiomis skirtingomis išvestinėmis priesagomis.

Lietuvų ir latvių kalbos skiriasi darybos tipais, įsitvirtinusiems ir d e m i n u t y v ų darybos kategorijos centre.

Jeigu lietuvių kalboje priesagos **-eljo-* vediniai vyrauja, tai latvių kalboje jų yra daug mažiau ir ne visose tarmėse. Jie būdingiausi vakarinei ir vidurinei Kur-

² Pastaruosius galima lyginti su retais lietuvių kalbos atitinkamais vediniais su *-iena*, pvz.: *gaišiena* „džiūtis, nykuma“ Rmš, *šalienā* „šalimas“ Grž (DaiktDrR 65).

šo ir Žiemgalos daliai. Be to, deminutyvai su **-eļio-* šiose vietose dažnai turi suminkštiną prieš priesagą einantį priebalsį (pvz., *s*→š, *z*→ž ir kt.). Tad kai kurie latvių kalbos vediniai beveik visai sutampa su lietuviškaisiais, plg. la. *maišelis* (: *māiss* „maišas“) ir lie. *maišėlis*, la. *āželis* (: *āzis* „ožys“) ir lie. *ožėlis* (DL 246–270). Dėl to A. Bielenšteinas (1863: 308–309) ir A. Leskienas (1891: 481) net manė, kad latvių kalbos deminutyvai su **-eļio-* atsiradę dėl lietuvių kalbos įtakos. Tačiau J. Endzelynas (1909: 376; LVG 343), V. Rūķe-Draviņa (DL 259–262) tuo abejoja, nes šio tipo vediniai vartojami ne tik prie Lietuvos pasienio, bet ir gerokai toliau nuo jo.

Prūsų kalboje deminutyvai su **-eļio-* irgi, matyt, nebuvo labai paplitę. Šią priesagą turi giminystės terminu virtęs vedinys *patowelis* „patėvis“ (Stiffater) E 179, galbūt *wayklis* (< **vaikelis*, plg. *woikello* GrG) „sūnus“ (Son) E 190 (PKEŽ IV 213; Smoczyński 2000: 199–200), kai kurie asmenvardžiai (pvz.: *Madelle*, *Jannell*, *Katell*, žr. Trautmann 1925: 175), vietovardžiai (pvz.: *Grabelle*, *Scabelle*, *Wirbell*, žr. Gerullis 1922: 250). Grynąją mažybinę reikšmę galima išvelgti nebent Baselio universiteto bibliotekoje surastose rankraštinėje prūsiškoje epigramoje pavartotame vedinyje *thewelyse*, kuris, V. Mažiulio (1975; 1981: 62) ir F. Kortlandto (1998; 1998a) nuomone, reiškęs „dėdelis“. Tačiau dėl pastarojo žodžio reikšmės bei formos dar diskutuojama (plg. McCluskey, Schmalstieg, Zeps 1975; Schmid 1994: 287–290; Bammesberger 1998).

Taigi veikiausiai deminutyvai su **-eļio-* įsigalėjo lietuvių kalbos savarankiškos raidos laikais. Lietuvių kalboje žymiai daugiau negu latvių kalboje deminutyvų padaryta ir su kitomis priesagomis, kilusiomis iš determinatyvų **-l-*, **-g'-*, **-s-*, **-t-* (plg. DaiktvDrR II 93–105).

Latvių kalboje deminutyvai dažniausiai daromi su priesagomis **-injo-* ir **-itjo-*. Jos yra susijusios savotišku papildomosios distribucijos santykiu. Su priesaga **-itjo-* paprastai daromi deminutyvai iš *ijo* ir *ē* kamienų daiktavardžių, o atitinkami vediniai su **-injo-* – iš visų kitų kamienų vardažodžių, plg. *brālītis*, *saulīte*, bet *dēlīnš*. Žinoma, tarmėse yra vienokių ar kitokių nukrypimų nuo šios bendros taisyklės (DL 168–188, 232–242).

Lietuvių kalboje deminutyvų reikšmę turi tik vienas kitas vedinys su priesaga **-injo-*, pvz.: *bóbinė* „prasta moteris“ Tvr; Aps (LKŽ I² 962), *karvinė* „karvutė“ Šv (Salys 1992: 338), *lazdinė* „lazdelė“, *pirštininė* „pirštiniukė“ Grdm (LKA III 135), *mergelinė* „maža mergaitė“ Sv, *merginė* „tarnaitė“ Pnd; Kp; Sb; Sl (LKŽ VIII 26, 28), *vaikinis* „vaikinas“ K. Donel (Kabelka 1964: 249). Šiaip čia su **-injo-* dažniausiai daromi būdvardžiai, kurie latvių kalboje labai reti ir turimi tik kai kuriose tarmėse (plg. lie. *geležinis* ir la. *dzelzinis*, lie. *lapinis* ir la. *lapiņš* „iš lapų padarytas“, lie. *mólinis* ir la. *mālinis*, žr. LVG 312–313; Vulāne 1986; Reķēna 1996: 61–62). Daiktavardėdami jie lietuvių kalboje dažniausiai virsta ypatybės turėtojų pavadinimais. Tai irgi nebūdinga latvių kalbai, plg. lie. *káiminis* „kaimietis“ ir la. *kaiņiņš* „kaimynas“ (LVG

313), lie. *ryt̃inis* ir la. *rīt̃inis* „rytų vėjas“, lie. *kelm̃inē/kélminē* ir la. *cel̃mine* „paprastasis kelmūtis“ (Rekēna 1996: 63–64)³.

Lietuvių kalboje nelabai populiarūs deminutyvai ir su senesnėmis priesagomis, kilusiomis iš būdvardinės priesagos **-no-*. Deminutyvai su **-īno-* dabar daromi pietų ir rytų aukštaičių tarmėse, o su **-ino-* – vakarinėje žemaičių tarmės dalyje maždaug tarp Klaipėdos ir Šilutės (LKA III Žemėl. Nr. 119, p. 134–135); anksčiau jų dar būta ir Rytų Prūsijoje (Gerullis, Stang’as 1933: 26–27; DaiktvdR II 106–107).

Visos šios tarmės yra netoli Latvijos, kur atitinkami vediniai su **-īno-*, **-ino-* vartojami dviejuose nesusisiekiančiuose arealuose: pietvakariniame kampe prie Lietuvos sienos ir nemažame šiaurrytiniame plote prie Estijos (DL 198–199, Žemėl. Nr. 1).

Taigi galimas daiktas, kad Latvijoje buvo baltiškų deminutyvų su priesaga **-no-* paplitimo centras⁴.

Kitų giminių kalbų duomenys irgi rodo, kad ši būdvardinė priesaga į deminutyvų darybos paradigmą pateko gana vėlai. Nors deminutyvų su **-ī-no-* yra dar slavų, germanų, italikų, keltų, albanų, graikų kalbose (Brugmann 1906: 275; Jokl 1963: 134), tačiau jie čia nesenai, vartojami paprastai greta gilesnės indoeuropietiškas šaknis turinčių būdvardžių su **-ino-*. Antai lotynų kalboje su **-īno-* buvo iš pradžių daromi būdvardžiai, o deminutyvai su šia priesaga pasirodė tik vėlyvuju jos raidos laikotarpiu, vadinamojoje liaudies lotynų kalboje, ir labiau paplito tik iš jos išriedėjusiose romanų kalbose, ypač italų ir portugalų (Niedermann 1954; Ettinger 1980: 28–29). Germanų kalbose, daiktavardėjant būdvardžiams su **-īno-*, pirmiausia, manoma, atsirado gyvūnų jauniklių pavadinimų (plg. germ. **gaitīnaz* „ožiukas“ ir lo. *haedīnus* „ožio“) ir tik vėliau (ypač vokiečių kalboje) – ir kitokių deminutyvų (Meid 1967: 110–114).

Lietuvių kalboje deminutyvų su priesaga **-it̃io-* irgi yra gerokai mažiau negu latvių kalboje, plg. lie. *br̃ol̃ytis*, *saul̃ytē*. Lietuvių kalbai daug būdingesni deminutyvai su šios priesagos apofoniniu variantu **-oit̃io-* (pvz.: *br̃ol̃aitis*, *merg̃aitē* DaiktvdR 271–272), kurie visai neturi atitikmenų latvių kalboje. Priesagos **-it̃io-*, **-oit̃io-*, dabar dažniau vartojamos deminutyvams daryti, ir **-eit̃io-*, su kuria lietuvių kalboje dar ir dabar plačiai daromi ypatybės turėtojų pavadinimai, – tai vis tos pačios priesagos apofoniniai variantai, plg. lie. *vókietis*, la. *vācietis* ir lie. *vókytis*, la. *vācītis*, lie. *gimináitis* ir *giminiētis* ir t. t. Su šia priesaga iš pradžių

³ Jie turi giminaičių ir prūsų kalboje, plg. lie. *dr̃ėvinē* „statinaitė taukams“ ir pr. *drawine* „(drevinis) kubilas“ (Bôte) E 393 (PKEŽ I 223–226), lie. *šóninē* ir pr. *grawyne* „šoninė (vežimo lenta)“ (Tuncbret) E 304 (PKEŽ I 404).

⁴ Lietuvių (skirtingai negu latvių) kalboje daiktavardėdami priesagos **-no-* būdvardžiai padarė žymų poveikį ne deminutyvų, o ypatybės turėtojų (plg. DaiktvdR II 144–167) ir iš dalies veikėjų pavadinimų (plg. DaiktvdR 124–129) darybos kategorijoms.

buvo daromi ypatybės turėtojų pavadinimai⁵, vėliau ji pateko į deminutyvų darybos kategoriją. Vienas jos apofoninis variantas labiau paplito latvių, o kitas – lietuvių kalboje.

Latvių kalboje yra visai išnykę *k u o p i n i a i* pavadinimai, žymintys žmonių ar šiaip gyvų būtybių kuopą. Lietuvių kalboje tokie vediniai dar produktyvūs. Jie dažniausiai daromi su priesaga *-ija* (plg. lie. *brolija* „broliai ir seserys“ ir sl. **bratrbja* „broliai“, gr. *φρατρία* „gentis, giminė“, žr. Brugmann 1906: 647), kartais su *-(i)ava* (plg. lie. *broliavà* „broliai ir seserys“ ir sl. **dět(ě)va* „vaikai“, žr. Otrębski 1935: 115, 117) bei jos variantais *-(i)uva* (plg. lie. *broluvā* „broliai ir seserys“), *-auja* (plg. lie. *šunavā* ir *šunaujā* „šunų būrys“) ir visai neturi atitikmenų latvių kalboje. Minėtos priesagos veikniausiai išriedėjo iš darybos galūnės **-ā*, su kuria kadaise buvo plačiai daromi kuopiniai pavadinimai⁶. Tačiau lietuvių ir latvių kalbose tėra vos atpažįstamų šio tipo reliktų, plg. lie. *āksna/alksnā* „alksnynas; bala, klonis, slėnis“ ir la. *āksna* „pelkėta vieta“ (DaiktvDrR II 48).

Tiesa, latvių kalbos tarmėse yra nemaža vedinių, žyminčių augalų ar šiaip daiktų sandaivą vienoje vietoje, su priesaga **-ā-īo-* (LVG 284), taip pat kilusia iš darybos galūnės **-ā*, plg. la. *āksnājs* „alksnynas“ ir lie. *āksna/alksnā*. Tokių vedinių su **-āīo-* lietuvių kalboje yra vos keli, pvz.: *riešutójas* „lazdynas“ KČ; Vvs (DaiktvDrR II 53)⁷. Kita vertus, lietuvių kalbos tarmėse (daugiausia vakarinėse) yra keli panašūs kuopiniai pavadinimai su **-ā-to-* (plg. *alksnótas* „alksnynas“ J I 96 ir *āksna/alksnā*, žr. DaiktvDrR II 58), kurie neturi atitikmenų latvių kalboje, bet gali būti lyginami su prūsų vietovardžiu *Rikoyot : rikijs* „viešpats“ (Herr) III 37₁₂ (Būga 1958: 160 tt.).

Lietuvių kalboje gausu kuopinių pavadinimų, daugiausia žyminčių augalų ir daiktų sandaivą vienoje vietoje, su priesaga **-ī-no-*. Jie turi atitikmenų prūsų (plg. lie. *šeimýna* ir pr. *seimîns* (Gesinde) III 83₄), slavų (plg. lie. *beržýnas* ir sl. **berzina*, žr. Sławski 1974: 121, 123), iš dalies lotynų, galbūt germanų, albanų kalbose (Jokl 1963: 133–134; Butler 1971: 27–28), bet jų visai nėra latvių kalboje. Čia šiam reikalui vartojama ne priesaga **-īno-*, o jos apofoninis variantas **-ei-no-/oi-no-* (plg. lie. *eglýnas* ir la. *egliene, egliens, eglāinis*, žr. LVG 322–324, 327; MLLVG I 86–87, 132, 137). Kita vertus, lietuvių kalboje kuopinių pavadinimų su **-eino-/oino-* dabar reikia su žiburiu ieškoti, plg. *ražiēnos, dirsaiñė* „duona su dirsėmis“ JR 39 (DaiktvDrR II 56). Tiesa, kadaise jų galėjo būti ir

⁵ Tai gali būti bendra baltų, slavų (plg. piet. sl. *golīt' b* „nuogas, vargšas žmogus“, *brātīt' b* „brolio sūnus“, žr. Sławski 1976: 55 tt.), germanų (plg. s. vok. aukšt. *jungīdi* „žvėries jauniklis“, žr. Mezger 1953) kalbų inovacija.

⁶ Prūsiškame Elbingo žodynelyje yra visas būrys kuopinės prigimties bevardės giminės daiktavardžių su **-ā*, pvz.: *slayo* „rogės, šlajos“ (Slete) 307 : *slayan* „pavaža“ (Sletekuffe) 309 (Mažiulis 1981; PKEŽ I–IV; Degtjarev 1994). Panašios kilmės gali būti ir lietuvių kalbos kuopinės daugiskaitos formos su *-ai*, plg. *liepai* „liepynas“ Št (Stundžia 1981).

⁷ Jų galėjo būti ir prūsų kalboje, plg. vietovardžius *Stabayen : stabis* „akmuo“ (Steyn) E 32, *Wangayen : wangus* (Dameraw) E 588 (Gerullis 1922: 247).

daugiau, nes kuopinės prigimtės galbūt yra ir gausūs priesagos *-iena* vediniai, žymintys kultūrinių augalų augtąsias vietas, pvz.: *bulviena*, *kopūstiena* ir t.t. (ŽD 288; DaiktDr 400). Be to, vedinys *seweynis* „kiaulidė“ (Sewstal) E 229 (Karaliūnas 1992: 21) bei tokie vietovardžiai kaip *Alkayne*, *Alkeyne*, *Zaseynen* ir kt. (Gerullis 1922: 252; Blažienė 1998) gali liudyti apie kuopinių pavadinimų su **-eino-/-oino-* buvimą ir prūsų kalboje. Tačiau tai nėra visai aišku (plg. Smoczyński 2000: 74).

Panašiai balsių kaita lietuvių ir latvių kalbose skiriasi dar dvi priesagos, vartojamos kuopiniams pavadinimams daryti. Kai kuriose rytų ir vakarų aukštaičių šnektose randame priesagos *-ytė* kuopinių pavadinimų, turinčių tokias pat reikšmes kaip priesagos *-ynas* (taip pat *-ynė*) vediniai, pvz.: *alksnýtė* „alksnynas“ J; Šd; Rs; Pg; Kl; Rgv (LKŽ I² 105), *qžuolýtė* „jaunų ąžuolų miškas“ J; Grk; Kp; Rm (I² 535–536), *beržýtė* „jaunų berželių miškas“ Rs; Grk (I² 777), *eglýtė* „eglynas“ J I 694, *karklýtė* „karklių apžėlusioji vieta“ Rgv; Rm (LKŽ V 294), *kelmýtė* „kelmynas“ Grk; Kp; Dl (V 526), *kemsýtė* „kemsuota pieva“ Vdšk (V 564), *lazdýtė* „vieta, kur lazdynai auga“ Ėr (VII 214), *liepýtė* „liepų krūmai“ Rgv (VII 426), *molýtė* „molynė“ Knr; Ėr (VIII 340), *nendrýtė* „nendrynas“ Rm (VIII 655), *samanýtė* „samanomis apaugusi vieta“ Ėr (XII 90).

Latvių kalboje apie šio darybos tipo buvimą praeityje gali priminti nebent vietovardžiai *Apsīte*, *Kalmīte* ir pan. (LVG 388)⁸. Šiaip dabar čia atitinkami vediniai daromi su kita balsių kaita besiskiriančia priesaga *-aite*, plg. lie. *beržýtė* ir la. *bērzaite* „beržynas“ (LVG 389; Laumane 1990). Lietuvių kalboje atitinkamų kuopinių pavadinimų su *-aitė* beveik nėra, išskyrus gal tik *alksnaitė* „alksnynas“, *beržynaitė* „beržynas“ J I 12, 205 (ŽD 360)⁹.

Be to, pažymėtina, kad latvių kalboje atitikmenų visai neturi lietuvių kalbos kuopiniai pavadinimai, padaryti su darybos afiksais, atėjusiais iš ypatybių pavadinimų (DaiktDrR II 59–63). Iš jų produktyviausi vediniai su priesaga **-ō-men-*. Su pastaruosia iš pradžių buvo daromi ypatybių pavadinimai, o vėliau ši priesaga panaudota kuopiniams pavadinimams daryti. Antai rytų aukštaičių tarmėje kai kurie vediniai su **-ōmen-* greta kuopinės reikšmės yra išlaikę ir senesnę ypatybės reikšmę, pvz.: *jaunúomenė* „jaunystė“ Ds (LKŽ IV 315), *mažuomenė* „vaikystė“ Ds; Str; Švnc; Tvr; Brsl (VII 978, plg. dar go. *aldōmin* „senatvei“, žr. Endzelin 1924: 124; Bammesberger 1998: 110). Pati išvestinė

⁸ Toliau šio tipo vedinius galima iš dalies sieti su germanų kalbų kuopiniais pavadinimais su *-īde* (plg. s. vok. aukšt. *pfluogīde* „jaučių pora“, žr. Meid 1967: 149) ir vietovardžiai su *-ithi-*, kurių daugiausia Vokietijoje, t. y. nelabai toli nuo baltų kalbų arealo (Udolph 1996: 258–274).

⁹ Juos galbūt galima lyginti su pr. *krishaytos* „kryklės (aitriosios slyvos)“ (Krichen) E 621, *slīwaytos* „slyvos“ (Pflumen) E 619, *wisnaytos* „vyšnios“ (Kirschen) E 620. Laikyti šiuos vedinius deminutyvais, kaip paprastai daroma, trukdo ta aplinkybė, kad nėra aiškių duomenų apie deminutyvų su **-oitīo-* buvimą prūsų kalboje. Tai gali būti vien lietuvių kalbos inovacija (DaiktDrR II 109).

priesaga *-ō-men-¹⁰ kilusi iš senovinės priesagos *-men-, su kuria nuo seno buvo daromi abstraktai (tiek veiksmų, tiek ir ypatybių pavadinimai), plg. lie. *mažuomenė* ir *mažmėnė* „vaikystė, kūdikystė“ Dkšt; Aps; „smulkūs daiktai“ BM 433; Trgn (LKŽ VII 978).

Ryškių skirtumų esama ir kitose lietuvių (ypač jos vakarinių bei pietinių tarmių) ir latvių kalbų daiktavardžių darybos kategorijose. Kai kuriomis darybos ypatybėmis lietuvių kalba yra artimesnė ne latvių, o prūsų kalbai.

Didžiojoje dalyje lietuvių kalbos tarmių svarbiausia baltų kalbų ypatybių pavadinimų priesaga *-ibā¹¹ turi pakitusią ē-kamienę formą *-ibē (plg. LKA III Žemėl. Nr. 123, p. 137), kurią, atrodo, randame ir prūsų kalboje, plg. lie. *pagonybė* ir pr. *pagonbe* (Heidenschaft) E 795¹². Tuo tarpu latvių kalba visur išlaiko senesnę formą -iba.

Lietuvių kalboje yra gana paplitę ypatybių pavadinimai su priesaga -ysta (ypač su jos naujesne forma -ystė). Jie irgi turi tikslų atitikmenį prūsų kalboje, plg. lie. *krikščionystą* ir pr. *cristionisto* (Kristenheit) E 794. Tuo tarpu latvių kalboje šio tipo vedinių, atrodo, beveik nėra: J. Endzelynas (SV 53) mini tik retą tarminį vedinį *ķenīste* „karalystė“. Panašių vietą, bet ne ypatybę reiškiančių vedinių pasitaiko ir kai kuriuose latviškuose raštuose. Neatmestina galimybė, kad jie atsirado dėl lietuvių kalbos įtakos (plg. DaiktvDrR II 69–70). Taigi galima manyti, kad su būdvardine priesaga *-īstā ypatybių pavadinimus imta daryti pirmiausia vakariniuose baltų kalbų dialektuose, o vėliau ši inovacija plito toliau į rytus. Šią hipotezę remia dar šios aplinkybės: 1) kaip rodo lietuvių kalbos XVI–XVII a. raštai, vediniai su -ystė buvo kadaise ypač produktyvūs vakarų ir vidurio aukštaičių tarmėje (pvz., S. B. Chylińskio Naujojo Testamento vertime, J. Bretkūno Postilėje, XVII a. anoniminiame žodyne „Lexicon Lithuanicum“ šio tipo vediniai vyrauja tarp visų ypatybių pavadinimų, žr. DaiktvDrR II 9); 2) būdvardžiai su priesaga *-īsto- yra plačiai paplitę daugelyje slavų kalbų (plg. s. bsl. *rečistb* „iškalbingas“, l. *jedwabisty* „panašus į šilką“ ir t. t.¹³), tuo tarpu baltų kalbose jų yra vos keli (pvz.: lie. *balýstas* „pelkėtas“, *kiaulýstas* „nemandagus“,

¹⁰ Kamiengalis *ō prieš priesagą nėra visai išskirtinis dalykas baltų kalbose (taip Smoczyński 2000: 118). Antai lietuvių kalboje iš o kamieno vardažodžių daromi būdvardžiai su *-ō-to- (ŽD 345 tt.; Akelaitienė 1999). Taigi vedinio *jaunúomenė* santykis su *jáunas* yra toks pat kaip *kalnúotas* – su *kálnas*. Gal taip pat aiškinšinas ir pr. *tíkrōmai* „tikri, teisėti“ (gerecht) III 63₈: lie. *tikras*, pr. *tickars* „tikras“ (rechter) III 47₉?

¹¹ Apie šios priesagos kilmę žr. DaiktvDrR II 15–17.

¹² V. Mažiulis (PKEŽ III 208) mano, kad šis vedinys prūsų kalboje turėjęs priesagą *-ibē (su trumpuoju i), panašią į slavų -iba. Tačiau tai kelia abejonių, nes apie priesagos *-ibā ar *-ibē buvimą baltų kalbose kol kas jokių kitų duomenų nėra. Dėl panašių priežasčių kiek abejotinas ir bandymas vedinį *pagonbe* taisyti į **pagonabe* (taip Trautmann 1910: 388; Bammesberger 2000). Tad ar ne paprasčiau minėtą prūsišką vedinį *pagonbe* kildinti iš **pogānībē*?

¹³ Winker-Leszyńska 1963; Vaillant 1974: 469–471; Kiparsky 1975: 219.

ugnystas/ugnystas „karštas, ūmus; ugnies spalvos“). Tada gal būdvardinė priesaga *-īsto- iš *-īto- kilo slavų kalbose, paskui ji pateko į gretimas vakarų baltų kalbas, kur ir susidarė ypatybių pavadinimai su *-īstā?

Prūsų kalboje yra labai daug ypatybių pavadinimų su kita būdvardine priesaga *-iskā, pvz.: *deiwūtiskū* „išganymas“ (Seligkeyt) III 75₂₂, *labbiskū* „gerumas“ (Gūte) III 85₂ ir t. t. (Trautmann 1910: 223 tt.; SV 50). Lietuvių kalboje randame kelis ypatybių pavadinimus su -iškė. Iš jų tik vedinys *jauniškė* „jaunystė“ (plg. būdvardį *jauniškas* „jaunystės“) labiau paplitęs senuosiuose raštuose ir tarmėse, o kiti du yra visai reti, dabar išnykę: *berniškė* „vaikystė, jaunystė“ DP 17x (plg. būdvardį *bėrniskas*), *vieniškė* „vienišumas“ (užfiksuotas XVIII–XIX a. Mažosios Lietuvos žodynuose). Jie irgi gali būti atšvaitas vakarų baltų kalbų inovacijos¹⁴, kuri nepasiekė latvių kalbos.

Panašiai galbūt galima būtų aiškinti ir kai kurių ypatybės turėtojų pavadinimų darybos tipų raidą.

Antai greta ypatybės turėtojų pavadinimų su priesaga -ulis(-ė)¹⁵ lietuvių kalboje yra nemaža atitinkamų vedinių su priesaga -uolis(-ė), plg. *aukštulis* „aukščiausiasis, Dievas“ ir *aukštuolis(-ė)* „kas aukštas“, *greitulis* ir *greituolis* „kas greitas“, *bičiulis* ir *bičiuolis* „kas su kitu turi bites; artimas draugas“ ir t. t. (DaiktvdR II 172–174). Pastarojo tipo vediniai turi atitikmenį prūsų kalboje (plg. lietuvišką vietovardį *Aukštuoliai* ir pr. *Auctoliten*, žr. Trautmann 1925: 177; SV 48). Tai irgi gali būti bendra prūsų ir lietuvių kalbų inovacija, nepasiekusi latvių kalbos.

Atrodo, vakarines lietuvių kalbos tarmes ir prūsų kalbą sieja ir odų bei kailių pavadinimai su priesaga -ena, plg. lie. *arklenà* „arklio oda“, *kiškenà* „kiškio kailis“, taip pat *kojenà* „gyvulių kojų oda“, *žāndenos* „žandų oda“ ir pan. (DaiktvdR II 164–165) bei pr. *nognan* „oda (išdirbtas kailis)“ (Leder) E 498, jeigu jis kilęs iš **nōgenan*, kaip mano V. Mažiulis (PKEŽ III 194–195). Latvių kalboje tokių vedinių nepastebėta. Tačiau ten gausu ypatybės turėtojų pavadinimų su naujesniu įo-kamieniu priesagos *-eno/-enā- variantu *-enjo-, pvz.: *vecenis* „senis“, *rītenis* „rytų vėjas“, *mēllene* „mėlynė“ ir t. t. (LVG 298–302). Tuo tarpu lietuvių kalboje jų yra labai nedaug, pvz.: *bergždēnis(-ė)* „bergždzias, nevaisingas gyvulus“, *mēlēnė* „mėlynė“ (DaiktvdR II 166). Jie gali turėti atitikmenų ir prūsų

¹⁴ Ji galėjo kliudyti ir kai kurias germanų kalbas, plg. s. skand. *bernska* „vaikystė“ (ir lie. *berniškė*), *fólkska* „kvailumas“ (Meid 1967: 197; Range 1977: 128). Gal čia minėtini ir go. *barniski* „vaikystė“ (Benveniste 1964: 38; Nepokupnyj 1997: 13), s. vok. aukšt. *frōnisci* „paikumas“, *heidinisci* „pago-nybė“ ir kt. (Range 1977: 128). Tačiau pastarieji gali būti ypatybių pavadinimai su -ja- kaip ir go. *biuhti* „įpratimas“ : *biuhts* „įpratęs“, *galeiki* „panašumas“ : *galeiks* „panašus“ ir kt. (Kubrjakova 1963: 78, plg. dar Bammesberger 1995: 96). Mat germanų, slavų, italikų, indoiranėnų, graikų kalbose (bet skirtingai nuo baltų kalbų) su afiksu *-(i)jo-/--(i)jā buvo plačiai daromi ypatybių pavadinimai.

¹⁵ Jie turi aiškių atitikmenų latvių ir prūsų kalbose, plg. lie. *bēdulis* ir la. *bēdulis*, lie. *mielūlis* ir la. *mīlulis* (LVG 346–347); lie. *bandžiulis* „draugas, bičiulis; bendradarbis; suklūcis; drąsuolis“ ir pr. antrop. *Bandule* (Trautmann 1925: 176).

kalboje, plg. *warene* „varinis katilas“ (Messingkessel) E 356, *wissene* „gailis“ (Pors) E 622, asmenvardžius *Drutenne*, *Jodenne* (SV 44–45). Tiesa, kai kas čia įžiūri priesagą *-in-* (plg. Smoczyński 2000: 197). Mat, trumpasis balsis *i* prūsų kalboje galėjo būti pavirtęs į *e* (Girdenis, Mažiulis 2000).

Atitikmenį prūsų kalboje gali turėti ir lietuvių kalbos ypatybės turėtojų pavadinimai su sudurtine priesaga **-āt-īo-*, plg. lie. *barzdōtis* (taip pat būdvardį *barzdōtas*) ir pr. *nagotis* „varinis puodas su kojomis“ (Erintop) E 349 : *nage* „koja“ (Nage) E 145 (PKEŽ III 168). Šio tipo vedinių latvių kalboje, atrodo, nėra. Be to, beveik tik lietuvių kalboje daromi ir deminutyvai su **-ātē*, kurie yra tos pačios kilmės kaip ir minėti ypatybės turėtojų pavadinimai (DaiktDrR II 109).

Stebina ir tai, kad svarbiausia lietuvių kalbos ypatybės turėtojų pavadinimų priesaga *-inykas* (< **-ino-* + **-i-ko-*) turi tikslų atitikmenį prūsų kalboje, o latvių kalboje šios priesagos forma skiriasi, plg. lie. *laukinỹkas*, pr. *laukinikis* „žemvaldis“ (Leman) E 407 ir la. *laūcinieks* (plačiau žr. DaiktDrR II 118–127).

Lietuvių ir prūsų kalbas sieja taip pat veikėjų pavadinimų su deminutyvine priesaga **-iko-* paplitimas. Nuo seno jie buvo ypač būdingi lietuvių vakarų aukštaičių tarmei. Antai J. Brodovskio, F. Kuršaičio žodynuose jų užfiksuota net daugiau negu atitinkamų priesagos **-ēīo-* vedinių (DaiktDrR 135). Rytų aukštaičių tarmei (kaip ir latvių kalbai, plg. LVG 358) jie mažiau būdingi: K. Sirvydo žodynuose randame tik vieną veikėjo pavadinimą su **-iko-* *lojikas* „kas loja“ SD¹57; SD³141 (plg. dar LKA III Žemėl. Nr. 114). Prūsų kalbos paminkluose, kaip ir minėtuose lietuviškuose Mažosios Lietuvos žodynuose, veikėjų pavadinimų su **-iko-* irgi yra daugiau negu atitinkamų vedinių su **-ēīo-* (DaiktDrR 136). Kai kurie iš jų turi atitikmenų lietuvių kalboje, plg. lie. *mynikas* ir pr. *mynix* „odminys, kailius“ (Gerwer) E 511, lie. *siuvikas* „siuvėjas“ ir pr. *schuwikis* „batsiuvys“ (Schuwert) E 496. Tiesa, paskutiniu atveju skiriasi lietuvių ir prūsų kalbos vedinių reikšmė. Tad galbūt jie atsirado abiejose kalbose paraleliai (plg. Smoczyński 2000: 73).

Priesaga **-iko-* į veikėjų pavadinimų kategoriją atėjo iš deminutyvų, kurie prūsų kalboje dažniausiai ir daromi su šia priesaga, pvz.: *malnijikix* „vaikelis“ (Kindlein) III 113₆, acc. sing. *gannikan* „moterėlė“ (Frewlein) III 105₂₅ ir t. t. (DaiktDrR II 88–89 su lit.). Lietuvių, kaip ir latvių (DL 297–298, 300–305), kalboje dabar šio tipo vedinių tėra tik likučių. Tačiau kadaise vakarinėje Lietuvos dalyje deminutyvai su **-iko-* galėjo būti produktyvūs, nes nemažoje žemaičių tarmės dalyje ir kai kuriose vakarų aukštaičių šnektose gana dažnai deminutyvai daromi su priesaga *-ikē*, plg. *katikē*, *mergikē* (LKA III Žemėl. Nr. 116, p. 131). Čia minėtina ir sudurtinė Zietelos tarmės priesaga *-ik-utas*, pvz.: *bernikūtas* „berniukėlis“, *paršikūtas* „paršiukėlis“ (Vidugiris 1969: 151).

Taigi veikėjų pavadinimus su **-iko-* matyt imta pirmiausiai daryti vakarų baltų kalbose, o vėliau ši inovacija plito į kai kuriuos rytų baltų dialektus, kliudydama taip pat ir slavų kalbas, plg. lie. *siuvikas* ir sl. **šuvьcb* (plačiau apie šio tipo vedinius slavų kalbose žr. Wojtyła-Świerzowska 1974: 82–87).

Sugrįžę atgal prie deminutyvų, rastume dar dvi ryšias lietuvių ir prūsų kalbų darybos izoglosas. Jau seniai pastebėta, kad deminutyvai su priesaga *-alis(-ė)* (ji, kaip ir anksčiau minėta *-elis(-ė)*, kilusi iš determinatyvo **-l-*), paplitę nemažoje žemaičių tarmės dalyje (LKA III Žemėl. Nr. 117, p. 132), kur kadaise gyveno kuršiai (Būga 1961: 244), turi tikslų atitikmenį prūsų kalboje, plg. lie. *puodālis* ir pr. *podalis* „puodpalaikis“ (Bosetop) E 351. Be to, pažymėtina, kad vienos žemaičių tarmės šnektose (pvz., Pagramančio) šio tipo vediniai turi mažybinę (Jonikas 1939: 34), o kitose (pvz., Švėkšnos, Salantų) – menkinamąją reikšmę (ŽD 175; Salys 1992: 75, 337), kurią matome ir minėtame prūsų kalbos vedinyje. Todėl pr. *podalis* laikyti germanizmu (taip Smoczyński 2000: 66 tt.) gal nebūtų tikslinga. Latvių kalboje deminutyvų su **-oljo-* beveik visai nėra (DL 276).

Buvusį Sūduvos kraštą (Kybartų, Vilkaviškio, Virbalio apylinkės) su prūsų kalba sieja deminutyvų priesaga **-istjo-* (Būga 1958: 305; 1959: 229; ŽD 332, 767), plg. lie. *ėriščias* ir pr. *eristian* „ėriukas“ (Lam) E 681 (DaiktvDrR II 100–101 su lit.)¹⁶.

Kuršių, jotvingių ir prūsų gyventose vietose yra visas būrys vandenvardžių bei vietovardžių su *-ing-* (ir variantais *-ang-*, *-ung-*, *-eng-*), plg. lietuvių vandenvardžius *Liólinga, Alangà, Drubėngis, Babrūngas/Bābrungas* (Vanagas 1970: 91–92, 134, 168–169, 203, 410; Bilkis 1998: 54, 126–127, 169), vietovardžius *Lėipalingis, Kūlingė, Kretingà, Palangà* (Savukynas 1966: 172; Vanagas 1994) ir pr. *Balyngen, Stabingen, Marang, Marunge, Wandangen* ir kt. (Gerullis 1922: 247; Powierski 1985: 7–95).

Tai galima būtų iš dalies paaiškinti tuo, kad veikiausiai vakarų baltų kalbose buvo ir būdvardžių priesaga su **-ingo-* paplitimo centras. Mat ten su ja šio tipo vediniai buvo daromi ne tik iš vardažodžių (kaip lietuvių it latvių kalbose), bet labai dažnai ir iš veiksmazodžių, pvz.: *auschaudīwingins* „ištikimus“ (getrewe) III 53₁₄₋₁₅: *auschaudītwei* „pasitikėti“ (vertrawen) III 27₁₁, *druwīngin* „tikintįjį“ (gleubigen) III 119₁₃: *druwīt* „tikėti“ (gleuben) III 45₁₀ ir t. t. Be to, prūsų kalboje šio tipo būdvardžiai gana dažnai sudaiktavardėdavo ir virsdavo ypatybės turėtojų pavadinimais, plg. *naunīngs* „naujatikis“ (Newling) III 87₈, *ragingis* „elnias“ (Hircz) E 651, acc. pl. *poklusmingins* „pavaldinius“ (Vnterthanen) III 91₁ (Kaukienė 1994). Lietuvių, kaip ir latvių, kalboje tai atsitinka labai retai ir tai daugiausia vakarinėse ir pietinėse tarmėse, plg. *kregždingà* „kregždė“, *žabāngai* „spąstai“ (būdingi žemaičių tarmei); *rūsingis* „rusas“ Zt, *juodengė* „tokia mėlyna uoga“ Dbč, *varliūngis* „varlius, mažas vaikas“ Rdm (DaiktvDrR II 148 tt.). Lietuvių kalboje, kaip minėta, šia kryptimi dažniausiai daiktavardėja būdvardžiai su priesaga *-inis(-ė)* be determinatyvo *-g-*.

¹⁶ F. Spechtas (1938) dar nurodė keletą ilyriškų asmenvardžių su *-ist-*. Kitur šio tipo deminutyvai tiesioginių atitikmenų, atrodo, neturi. Priesagoje **-is-t-jo-* veikiausiai slypi determinatyvai **-s-* (plg. priesagas *-šė*, *-i-šas*, *-u-šis*, *-iš-kas* ir pan.), **-t-* (plg. priesagas *-u-tis*, *-u-tas*) bei afiksas **-jo-* (DaiktvDrR II 101).

Pateikti duomenys leidžia kalbėti apie tam tikrą vakarų baltų kalbų įtaką lietuvių kalbos žodžių darybos raidai. Juo labiau, kad latvių ir prūsų kalbų darybos ryšiai yra gerokai blankesni. Jas sieja vos viena kita lietuvių kalbai mažiau būdinga darybos inovacija. Svarbiausia iš jų – tai jau minėtas polinkis plačiau panaudoti būdvardinę priesagą *-no-/-nā veiksmų pavadinimų daryboje.

Be to, didžioji dalis lietuvių ir latvių kalbų darybos bendrybių yra paveldėta iš prabaltų laikų, o ekskliuzyvinių rytų baltų kalbų darybos inovacijų (ypač naujų ir abiejose kalbose produktyvių darybos tipų) palyginti ne daug ir jos pačios nėra labai aiškios.

Antai veikiausiai rytų baltų kalbose imta plačiai daryti abstraktus su priesaga *-mo-, kurių prūsų kalbos paminkluose visai neužfiksuota, čia tėra tik būdvardžių ir iš jų kilusių asmenvardžių su šia priesaga (SV 47–48). Tačiau, kaip matėme, ši tendencija lietuvių ir latvių kalbose realizuota gana skirtingai. Be to, į latvių (ir vienos kitos baltų) kalbos veiksmų pavadinimų darybos kategorijos centrą įsiveržė vediniai su būdvardine priesaga *-no-. Ši inovacija mažai palietė lietuvių kalbą.

Lietuvių ir latvių kalbose produktyvūs veikėjų pavadinimai su *-ljo- (< *-lo- + *-jo-, plg. BKGf 83), plg. *bėgl̃ys* ir la. *bēglis* (LVG 341; DaiktvdR 118–119). Tačiau, kita vertus, išvestinių priesagų *-e-ljo- ir *-ē-ljo- paplitimas lietuvių ir latvių kalbose jau skiriasi: lietuvių kalbai būdingesni veikėjų pavadinimai su *-ēljo-, o latvių kalbai – atitinkami vediniai su *-eljo-, plg. lie. *pasmirdēlis* ir la. *smīrdelis*.

Neretai darybos inovacijos apima ne visą Lietuvos ir Latvijos plotą. Jau matėme, koks skirtingas deminutyvų su *-eljo-, *-injo-, *-ino-, *-īno-, *-ītjo- paplitimas lietuvių ir latvių tarmėse. Be to, beveik visame latvių tarmių plote paplitusių deminutyvų su priesaga *-ēno- (pvz.: *pīlēns* „jauna antis“ DL 217–230) tik retkarčiais pasitaiko vienoje kitoje lietuvių šnektoje, daugiausia Rytų Aukštaičiuose, pvz.: *arklėnas* „vidutinis arklys“, *bernėnas* „pusbernis“ Ds (LKŽ I² 303, 768) ir kt. (DaiktvdR II 110). Šiaip lietuvių kalboje vediniai su *-ēno- yra išlaikę senesnę ypatybę turėtojų reikšmę, jau retą latvių kalboje, plg. lie. *brolėnas* ir la. *brālēns* (LVG 303–304; DL 226, 228–229) bei sl. **bratrěnъ* „brolio sūnus“ (Sławski 1974: 128–129). Lietuvių ir latvių tarmėse nevienodai paplitę ir kai kurios išvestinės priesagos, kilusios iš senovinės deminutyvų priesagos *-ko- (apie jos istoriją žr. Jurafsky 1996: 565–569 su lit.). Jeigu deminutyvai su *-u-ko- (plg. lie. *šuniūkas* ir la. *suņuks*) plačiai vartojami beveik visame lietuvių kalbos plote (LKA III Žemėl. Nr. 116, p. 130–131), tai latvių kalboje jie produktyvūs tik dalyje aukštaičių tarmių (DL 276–286, Žemėl. Nr. 3). Deminutyvai su *-ā-ko- (plg. lie. *berniōkas* ir la. *bērņāks*) produktyvesni lietuvių rytų aukštaičių (ŽD 133–134; DaiktvdR 279–280) negu latvių aukštaičių tarmėse (DL 289–294). Atitinkami vediniai su *-ē-ko- (plg. lie. *bernēkas* ir la. *bērņēks*), priešingai, žymiai būdingesni latvių (ypač latgalių, žr. DL 295–296) negu pietrytinėms lietuvių tarmėms (DaiktvdR II 92).

Taigi kyla klausimas, kodėl lietuvių kalba, morfologijos (kaitybos) bei fonologijos ypatybėmis tokia artima latvių kalbai, žodžių daryba taip smarkiai nuo pastarosios skiriasi, neretais atvejais priartėdama prie prūsų kalbos.

Kai kurie tyrinėtojai ir dėl kitų priežasčių mano, kad nemaža dalis lietuvių kalbos tarmių susidariusi ant vakarų baltų substrato. Antai V. Mažiulis (1994; 1995), be prūsų ir jotvingių, prie vakarų baltų priskiria kuršius, smarkiai paveikusius žemaičių tarmės raidą (LE 212–217), taip pat skalvius su nadruviais, kurių sulietuvėjusiais palikuonimis laikomi Prūsijos lietuviai (apie prūsiškus elementus Mažosios Lietuvos oikonimijoje žr. dar Razmukaitė 1995: 546). Minėtų baltų genčių artimumą rodo ir archeologiniai radiniai (plg. Gimbutienė 1958; 1985: 48–50, 77, 114–115, 179; LE 86–88, 104–109; Merkevičius 1996; Butrimas, Žulkus 1997: 30 tt.). A. Vidugiris (1996; 1996a; 1998), remdamasis „Lietuvių kalbos atlaso“ ir savo paties nuodugnai ištirtais Zietelos tarmės duomenimis, kalba apie ištisinį vakarų baltų arealą, kadaise apėmusį dar ir Didžiosios Lietuvos vakarų, pietų aukštaičių plotą bei Zietelą; vėliau šios sritys (ypač pietų aukštaičiai) patyrusios didesnę ar mažesnę rytų aukštaičių integracijos laipsnį. Archeologai bei istorikai irgi Rytų Lietuvoje linkę ieškoti lietuvių tautos branduolio, kuris galbūt jau I tūkstantmečio po Kr. pabaigoje ir II tūkstantmečio pradžioje ėmė telkti baltų gentis, vėliau padėjusias Lietuvos valstybės pamatus (Volkaitė-Kulikauskienė 1970: 25 tt.; 1978; LE 156, 183–199, 203 tt.; Gudavičius 1998; 1999: 22–24).

Kita vertus, keliama ir mintis, kad nebūtina brėžti tokių griežtų ribų tarp vakarų ir rytų baltų (plg. Schmid 1998).

Sprendžiant šią nelengvą problemą, siūlyčiau atkreipti dėmesį į labai turtinę Sembos, Notangos ir kai kuriose kitose vakarų baltų žemėse jau, atrodo, žalvario epochos metu iškilusią pilkapių kultūrą, kuri, pasak archeologų, dominavusi Rytų Baltijos kraštuose apie 3 tūkstančius metų, maždaug ligi IV a. po Kr. (Engel 1935; Gimbutienė 1958 ir kt.), ir galėjusi padaryti įtakos net gotams (Žulkus 1995)¹⁷. Kai kas mano, kad vakarų baltų regione ilgą laiką egzistavęs ne tik kultūrinis, bet ir religinis visų baltų kulto centras (Vėlius 1983: 221 tt.). Jeigu vakarų baltai nuo seno prekiaudami gintaru jau priešistoriniais laikais buvo artimai susiję su Vidurio ir Šiaurės Vakarų Europa (neatsitiktinai jų vardai pirmieji iš baltų genčių pateko į rašytinius šaltinius), tai besirandantys rytų baltai tada gyveno labiau izoliuotai (Gimbutienė 1985: 179–180). Gal visa tai ir sudarė palankias sąlygas tuo metu iš vakarų į rytų baltus (ypač į gretimas vakarines ir pietines dabartinės Lietuvos sritis) plisti tiek kultūrinėms, tiek ir kalbinėms inovacijoms, visų pirma leksinėms (plg. Ademollo Gagliano 1998) bei darybinėms, jautrioms įvairiems kalbų kontaktams? Vėliau, kaip jau minėta, prasidėjo rytinė

¹⁷ Senus vakarų baltų ir germanų kontaktus gali iš dalies rodyti ir kai kurie kalbiniai duomenys (plg. DaiktDrR II 151–152).

integracija. Tad galbūt iš pradžių vakarinių, o vėliau rytinių įtakų lauke ir formavosi lietuvių kalba bei jos tarmės? Be to, gal Rytų Lietuvoje ieškotinas ir pats rytų baltų centras?

Žinoma, tai tik preliminaros hipotezės tolesniems tyrinėjimams. Kol kas, deja, nustatytos toli gražu ne visos baltų kalbų žodžių darybos izoglosos. Dar neturime išsamaus pagal šiuolaikinius kalbotyros metodus atlikto latvių ir prūsų kalbų žodžių darybos sistemos aprašo. Trūksta duomenų apie darybos tipų paplitimą lietuvių ir latvių tarmėse.

SUTRUMPINIMAI

BAM	– Bammesberger A. (Hrsg.) <i>Baltistik: Aufgaben und Methoden</i> , Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter, 1998.
BKGF	– Endzelynas J. <i>Baltų kalbų garsai ir formos</i> , Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957.
DaiktvDr	– Urbutis V. Daiktavardžių daryba. – <i>Lietuvių kalbos gramatika</i> 1, Vilnius: Mintis, 1965, 261–473.
DaiktvDrR	– Ambrazas S. <i>Daiktavardžių darybos raida. Lietuvių kalbos veiksmažodiniai vediniai</i> , Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
DaiktvDrR II	– Ambrazas S. <i>Daiktavardžių darybos raida II. Lietuvių kalbos vardažodiniai vediniai</i> , Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.
DL	– Rūķe-Draviņa V. <i>Diminutive im Lettischen</i> , Lund: Håkan Ohlsson boktryckeri, 1959.
GrG	– S. Grunau prūsų kalbos žodynio (apie 1517–1526 m.) egzempliorius, esantis Göttingeno universiteto bibliotekoje (cit. pagal Mažiulis 1981).
Ind.	– Gamkrelidze T. V., Ivanov Vjač. Vs., <i>Indoeuropejskij jazyk i indoeuropejcy</i> 1–2, Tbilisi: Izdatel'stvo Tbilisskogo universiteta, 1984.
KZ	– <i>Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen</i> (nuo 101 tomo eina pakeistu pavadinimu <i>Historische Sprachforschung</i>), Berlin etc.
LE	– <i>Lietuvių etnogenezė</i> , Vilnius: Mokslo, 1987.
LEW	– Fraenkel E. <i>Litauisches etymologisches Wörterbuch</i> , Heidelberg: Carl Winter, Göttingen: Vandenhoeck u. Ruprecht, 1962.
LKA III	– <i>Lietuvių kalbos atlasas</i> 3, Vilnius: Mokslo, 1991.
LKK	– <i>Lietuvių kalbotyros klausimai</i> , Vilnius.
LKŽ	– <i>Lietuvių kalbos žodynas</i> , Vilnius, 1941–.
LVG	– Endzelīns J. <i>Latviešu valodas gramatika</i> , Rīgā: Latvijas valsts izdevniecība, 1951.
LŽ	– <i>Lietuvinių žodis</i> , Kaunas: Litterae Universitatis, 1995.
ME	– Mühlenbachs K., Endzelīns J. <i>Latviešu valodas vārdnīca</i> 1–4, Rīgā: Kultūras fonds izdevums, 1923–1932.
MLLVG I	– <i>Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika</i> 1, Rīgā: Latvijas PSR zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959.
PKEŽ	– Mažiulis V. <i>Prūsų kalbos etimologijos žodynas</i> 1–4, Vilnius, 1988–1997.
SV	– Endzelīns J. <i>Senprūsų valoda</i> , Rīgā: Universitātes apgāds, 1943.
ŽD	– Skardžius P. <i>Lietuvių kalbos žodžių daryba</i> , Vilnius, 1943.

Kiti šaltinių sutrumpinimai yra tokie pat kaip didžiajame „Lietuvių kalbos žodyne“.

LITERATŪRA

- Ademollo Gagliano M. T. 1998: Eredità lessicali indeuropee in lettone. – *BAM*, 347–357.
- Akelaitienė G. 1999: Paviršiaus ypatybę reiškiančių būdvardžių variantai ir jų atsiradimo priežastys. – *Baltistica* 34(2), 209–213.
- Baltynja M. 1979: *Suffiksāl'noe slovoobrazovanie otglagol'nych suščestvitel'nych v latyšskom pismennom jazyke (na -šana, -ums, -ība, -iens):* Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk, Rīga.
- Bammesberger A. 1973: *Abstraktbildungen in den baltischen Sprachen*, Göttingen: Vandenhoeck u. Ruprecht.
- Bammesberger A. 1995: Die gotischen Adjektiva auf -(w)-isk-. – *KZ* 108, 93–101.
- Bammesberger A. 1998: Anmerkungen zum Baseler Epigramm. – *BAM*, 121–126.
- Bammesberger A. 1998a: Zur Herkunft des baltischen Suffixes -ingas. – *Res Balticae* 4, 109–111.
- Bammesberger A. 2000: Altpreußisch *pagonbe*. – *Res Balticae* 6, 59–64.
- Benveniste É. 1961: Fonctions suffixale en gotique. – *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 56, 21–45.
- Bielenstein A. 1863: *Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen erklärend und vergleichend dargestellt* 1, Berlin: F. Dümmler.
- Bilkis L. 1998: *Lietuvių priesaginės darybos helonimai*: Hum. m. daktaro disertacija, Vilnius.
- Blažienė G. 1998: Dėl XVI–XVII a. Sembos vietovardžių. – *Baltistica* 5 priedas, 59–78.
- Brugmann K. 1906: *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*. Bd. 2. T. 1, Straßburg: Karl J. Trübner.
- Būga K. 1958–1961: *Rinkiniai raštai* 1–3, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Butler J. L. 1971: *Latin -inus, -ina, -inus and -ineus. From Proto-Indo-European to the Romance Languages*, Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press.
- Butrimas A., Žulkus V. 1997: *Žemaitijos priešistorė. – Žemaitijos istorija*, Vilnius: Regnum fondas, 13–34.
- Degtjarev V. I. 1994: Refleksy indoevropskoj formy sobiratel'nosti na *-ā- v baltijskich i slavjanskich jazykach. – *Baltistica* 4 priedas, 29–41.
- Desnickaja A. V. 1983: Drevnie balkano-baltijskije sootnošenija i albanskij jazyk. – *Baltistica* 19(1), 15–22.
- Endzelin J. 1909: Lettische Miszellen. – *KZ* 42, 375–379.
- Endzelin J. 1924: Germanische-baltische Miszellen. – *KZ* 52, 110–128.
- Ettinger S. 1980: *Form und Funktion in der Wortbildung*, Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Engel C. 1935: *Vorgeschichte der altpreußischen Stämme* 1, Königsberg.
- Gerullis G. 1922: *Die altpreußischen Ortsnamen*, Berlin-Leipzig: Vereinigung wissenschaftlicher Verleger, Walter de Gruyter u. Co.
- Gerullis J., Stang'as Ch. 1933: *Lietuvių žvejų tarmė Prūsiose*, Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidimo komisija.
- Gimbutienė M. 1958: Rytprūsių ir Vakarų Lietuvos priešistorinės kultūros apžvalga. – *Mažoji Lietuva*, New York, 9–121.
- Gimbutienė M. 1985: *Baltai priešistoriniais laikais*, Vilnius: Mokslas.
- Girdenis A., Mažiulis V. 2000: Prūsų kalbos trumpųjų balsių fonologinė sistema. – *Tarptautinis baltistų kongresas „Baltų kalbos amžių kaitoje“*. Pranešimų tezės, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 90–92.
- Gudavičius E. 1998: *Mindaugas*, Vilnius: Žara.
- Gudavičius E. 1999: *Lietuvos istorija* 1, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Hamp E. P. 1973: On Baltic, Luwian and Albanian participles in *-m-. – *Baltistica* 9(1), 45–50.
- Hamp E. P. 1983: Indo-European substantives in *-mō- and *-mā-. – *KZ* 96, 171–177.

- Jokl N. 1963: Die Verwandtschaftsverhältnisse des Albanischen zu den übrigen indogermanischen Sprachen. – *Die Sprache* 9, 113–155.
- Jonikas P. 1939: *Pagromančio tarmė*, Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidimo komisija.
- Jurafsky D. 1996: Universal tendencies in the semantics of the diminutive. – *Language* 72(3), 533–578.
- Kabelka J. 1964: *Kristijono Donelaičio leksika*, Vilnius: Mintis.
- Karaliūnas S. 1992: New findings in Prussian etymology (names for foal and swine). – W. Smoczyński, A. Holvoet (eds) *Colloquium Pruthenicum Primum*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 15–21.
- Kaukienė A. 1994: Prūsų kalbos būdvardžiai su priesaga -ing-. – *Vakarių baltų kalbų ir kultūrų reliktai. Mokslinės konferencijos medžiaga: pranešimai ir tezės. Skiriama Antanui Jakuliui (1939–1984) paminėti*, Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 9–10.
- Kiparsky V. 1975: *Russische Grammatik* 3, Heidelberg: Carl Winter. Universitätsverlag.
- Kortlandt F. 1998: Two Old Prussian fragments. – *BAM*, 115–120.
- Kortlandt F. 1998a: Who is who in the Old Prussian Epigramm? – *BAM*, 127–128.
- Kronasser H. 1963: *Etymologie der hethitischen Sprachen* 2, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Kubrjakova E. S. 1963: Imennoe slovoobrazovanie germanskich jazykov. – *Sravnitel'naja grammatika germanskich jazykov* 3, Moskva: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 39–131.
- Laroche E. 1956: Hittite -ima-: indo-européen *-mo-. – *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 52, 72–82.
- Laumane B. 1990: Derivāti ar priedēkli -ait- augšzemnieku izloksnēs. – *Onomastica Lettica*, Rīga: Zinātne, 92–101.
- Leskien A. 1891: *Bildung der Nomina im Litauischen*, Leipzig: Hirzel.
- Liukkonen K. 1987: *Vostočnoslavjanskije otglagol'nye suščestvitel'nye na -m-* 1, Helsinki: University of Helsinki.
- Mažiulis V. 1973: Seniausias baltų rašto paminklas. – *Baltistica* 11(2), 125–131.
- Mažiulis V. 1981: *Prūsų kalbos paminklai* 2, Vilnius: Moksas.
- Mažiulis V. 1994: Prūsai ir kiti vakarų baltai. – *Prūsijos kultūra*, Vilnius: Academia, 4–9.
- Mažiulis V., 1995: Dėl Prūsijos lietuvių kilmės. – *LŽ* 465–469.
- McCluskey S. C., Schmalstieg W. R., Zeps V. 1975: The Basel Epigramm, a new minor text in Old Prussian. – *General Linguistics* 15, 159–165.
- Meid W. 1967: *Germanische Sprachwissenschaft*. Bd. 3. Wortbildung, Berlin: Walter de Gruyter u. Co.
- Merkevičius A. 1996: Basic burial patterns of Western and Eastern Balts in the Bronze and Early Iron Ages. – K. Jones-Bley, M. E. Huld (eds) *The Indo-Europeanization of Northern Europe*, Washington: Institute of Study of Man, 54–58.
- Mezger F. 1953: Ahd. *jungīdi*, lit. *vilkýtis*, got. *nifjis*. – *KZ* 71, 117–119.
- Nepokupnyj A. N. 1997: K probleme derivatov v istoričeskich i étimologičeskich slovarjach baltijskich i slavjanskich jazykov. – *LKK* 37, 11–19.
- Niedermann M. 1954: -inus als Diminutivsuffix im späteren Volkslatein. – *Sprachgeschichte und Wortbedeutung. Festschrift Albert Debrunner*, Bern: Francke Verlag, 329–342.
- Otrębski J. 1935: *Przyczynki słowiańsko-litewskie* 2, Wilno: Nakładem Instytutu naukowo-badawczego Europy Wschodniej.
- Parenti A. 1998: Old Prussian abstract nouns in -sna, -senna, -sennis. – *BAM*, 129–142.
- Powierski J. 1985: *Polska a Prusowie in Warnia i Mazury*, Olsztyn: Ośrodek badań naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie.
- Range J. D. 1977: Zur Entwicklung der Wortbildungskategorie „Nomen loci“ im Baltischen und Slawischen. – *Baltistica* 2 Priedas, 124–130.
- Razmukaite M. 1995: Mažosios Lietuvos oikonomija (gyvenamųjų vietų vardai). – *LŽ* 528–546.
- Reķēna A. 1996: Dienvidlatgales izloksņu un lietuviešu valodas paralēles varddarināšanā. – *Baltistica* 31(1), 53–70.

- Salys A. 1992: *Raštai 4*, Roma: Lietuvių katalikų mokslių akademija.
- Savukynas B. 1966: K probleme zapadnobaltijskogo substrata v jugozapadnoj Litve. – *Baltistica* 1(2), 165–176.
- Schmid W. P. 1994: *Linguistica Scientiae Collectanea*, Berlin-New York: Walter de Gruyter.
- Schmid W. P. 1998: Altpreussisch-lettische Sprachbeziehungen. – *Baltistica* 33(2), 199–208.
- Skardžius P. 1998: *Rinktiniai raštai 4*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidyklos institutas.
- Sławski F. 1974–1976: Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego. – *Słownik prasłowiański* 1–2, Wrocław etc.: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Smoczyński W. 2000: *Untersuchungen zum deutschen Lehngut im Altpreussischen*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Specht F. 1938: Zum illyrischen Suffix *-ist-*. – *KZ* 65, 175.
- Stundžia B. 1981: Daugiskaitiniai asmenvardiniai oikonimai ir jų reikšmė linksniavimo bei kirčiavimo sistemų rekonstrukcijai. – *LKK* 21, 185–198.
- Trautmann R. 1910: *Die altpreußischen Sprachdenkmäler*, Göttingen: Vandenhoeck u. Ruprecht.
- Trautmann R. 1925: *Die altpreußischen Personennamen*, Göttingen: Vandenhoeck u. Ruprecht.
- Udolph J. 1994: *Namenkundliche Studien zum Germanenproblem*, Berlin-New York: Walter de Gruyter.
- Vaba L. 1995: Baltische *m*-Deverbale in den ostseefinnischen Sprachen. – *VII Starptautiskais baltistu kongress 1995. g. 13–15. jūnijā. Referātu tēzes*, Rīga: Latviešu valodas institūts, 117–119.
- Vaillant A. 1974: *Grammaire comparée des langues slaves* 4, Paris: Éditions Klincksieck.
- Vanagas A. 1970: *Lietuvos TSR hidronimų daryba*, Vilnius: Mintis.
- Vanagas A. 1994: Miesto vardas *Kretingà*. – *LKK* 34, 162–165.
- Vėlius N. 1983: *Senovės baltų pasaulėžiūra*, Vilnius: Mintis.
- Vidugiris A. 1969: Zietelos tarmės daiktavardis. – *LKK* 11, 147–182.
- Vidugiris A. 1996: Kai kurie vakarų baltų kalbos reiškiniai pietinėse lietuvių tarmėse. – *Baltistica* 31(1), 31–38.
- Vidugiris A. 1996a: Dėl Zietelos šnekos priklausomybės ir kilmės. – *LKK* 36, 127–137.
- Vidugiris A. 1998: Zanavykai – sūduvių ar žemaičių palikuonys. – *LKK* 40, 22–31.
- Volkaitė-Kulikauskienė R. 1970: *Lietuviai IX–XII amžiais*, Vilnius: Mintis.
- Volkaitė-Kulikauskienė R. 1978: Lietuvių tautybės susidarymas (archeologijos duomenimis). – *Lietuvos istorijos metraštis. 1977 metai*, 5–22.
- Vulāne A. 1986: Adjektivu ar *-inis, -ine* derivācija un atributīvā funkcija augšzemnieku dialektā. – *Latvijas PSR zinātņu akadēmijas vēstis* 1(462), 73–84.
- Winkler-Leszyńska I. 1963: Przyrostki przymiotnikowe *-ity||-isty, -aty||-asty* w języku polskim na tle ogólnosłowiańskim. – *Język Polski* 63, 65–73.
- Wojtyła-Świerżowska M. 1974: *Prasłowiańskie nomen agentis*, Wrocław etc.: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Žulkus V. 1995: Vakarų baltai gotų-gepidų migracijoje (I–IV a.). – *Lietuvininkų kraštas*, Kaunas: Litterae Universitatis, 74–127.

THE MAIN DERIVATIONAL DIFFERENCES OF SUBSTANTIVES IN LITHUANIAN AND LATVIAN

Summary

Between Lithuanian and Latvian there are considerable differences with regard to the derivational structure of substantives. The most productive suffixes of *nomina actionis* (cf. Lith. **-i-mo-* and Latv. **-s-jo-nā*) and diminutives (cf. Lith. **-e-l-jo-* and Latv. **-i-njo-, *-it-jo-*) are quite different in Lithuanian and Latvian.

Nomina collectiva, which indicate a group of people or living beings, have remained productive in Lithuanian (especially derivatives in **-ij-ā*), but they are quite extinct in Latvian. In Lithuanian and Latvian there are also some differences in suffixes used to form *nomina collectiva* with the meaning of forests or concentrations of other plants or things in one place, cf. Lith. **-i-no-* and Latv. **-ei-no-/oi-no-*, Lith. **-īt-ē* and Latv. **-oit-ē*.

A number of derivational isoglosses link the Lithuanian language (especially its western and southern dialects) to Old Prussian and oppose it to Latvian: *nomina qualitatis* in **-ībē*, **-istā*, **-isko-*; *nomina attributiva* in **-in-iko-*, **-ō-ljo-*, **-e-nā*, **-ā-ljo-*; *nomina agentis* in **-i-ko-*; diminutives in **-o-ljo-*, **-is-t-ljo-*; hydronyms and place names in *-ing-* (resp. *-ang-*, *-ung-*, *-eng-*).

Saulius AMBRAZAS
Lietuvių kalbos institutas
Antakalnio g. 6
LT-2055, Vilnius, Lietuva
El. paštas saulambr@ktl.mii.lt

Gauta 2000 02 24